

VÁLASZ ZSOLDOS ATTILA KRITIKAI ÉSZREVÉTELEIRE

Zsoldos Attila terjedelmes kritikát szentelt 2020 őszén megjelent tanulmányomnak, amelyben arra vállalkoztam, hogy IV. Béla és István ifjabb király korábban 1264–1265 telére keltezett beháborúját az 1267. év keretei között értelmezzem újra.¹ A szerző bírálata két pilléren nyugszik: előbb a datálást lehetővé tevő források – az egymásnak ellentmondó évkönyvek és oklevelek – megítéléséről mond véleményt, majd a rekonstrukció vélelmezett ellentmondásaira világít rá. Bírálóm észrevételeit nem egy esetben találónak érzem, a legfontosabb kérdésekben azonban továbbra sem értünk egyet – reflexióimat és ellenérveimet az alábbi rövid válaszban kívánom kifejezni, előbb a források megítélésére, majd magára a rekonstrukcióra összpontosítva.

A kútfők újraértékelésére két korábban nem ismert forrás felbukkanása adta meg az ösztönzést: elsősorban a *Somogyvári formuláskönyv első évkönyvében* olvasható bejegyzés, amely a beháborút az egykorú osztrák évkönyvekhez hasonlóan 1267-re helyezi,² másodsorban pedig egy Kleinmariazellből származó 1267. évi okleveles híradás, amely – jóllehet kivonatos formában – arra utal, hogy egy alsó-ausztriai *ministerialis*, II. Ottokár hű embere, Gundakar von Hassbach lovag magyarországi háborúra készülődött.³ Az események rekonstrukciójához felhasználtam továbbá egy korábban is ismert egykorú bécsi forrást, Jans von Wien (Jans Enikel) világkrónikájának általában fenntartásokkal kezelt függelékét is, amelyben önálló, máshol nem fellelhető adatokat fenntartó fejezet olvasható az isaszegi csatáról, valamint a IV. Béla és Mária királyné szolgálatában álló Heinrich Preussel barsi ispán és budavári rektor haláláról.⁴ Jans von Wien műve valóban a történetírás és a szépirodalom határmezsgyéjén inog, és az is kétségtelen, hogy a Gertrúd királyné elleni merénylet előadása joggal találatott könnyűnek a forráskritika mérlegén. Ám a szerző most egy olyan egykorú eseményről ad számot, amelyet a bécsi közönségnek jó oka volt számontartani, hiszen az isaszegi csatában résztvevők között bécsi kötődésű lovagok is voltak – köztük maga Preussel –, akiknek módjukban állhatott az író Roland

¹ *Zsoldos Attila*: Néhány kritikai megjegyzés az 1264–1265. évi beháború újraelkézésének kísérletéhez. *Századok* 154. (2020) 1331–1344.; *Bácsatyai Dániel*: IV. Béla és István ifjabb király beháborújának időrendje. *Századok* 154. (2020) 1047–1082.

² *Bácsatyai Dániel*: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei. (Közlemények Székesfehérvár történetéből) Székesfehérvár 2019. 50.

³ *Alois Gehbart*: Ein Archivinventar des Klosters Kleinmariazell aus dem 18. Jahrhundert. Beschreibung und Edition. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* NF 50–51. (1984–1985) 137.

⁴ *Weltchronik*. In: Jansen Enikels Werke. Ed. Philipp Strauch. MGH Deutsche Chroniken III. Hannover–Leipzig 1900. (a továbbiakban: *Weltchronik*) 593–596.

bán megfutamodásáról is informálni.⁵ Az esettek nevei közül néhányat éppen Jans von Wien őrzött meg az utókoroknál.

Tegyük azonban most félre Jans von Wien beszámolóját, hiszen a belháború dátumának meghatározása szempontjából valóban nem ő a koronatanú, még ha elbeszélése – Roland szlavón bán szerepeltetése miatt – ellentmond is a hagyományos időrendnek. Zsoldos Attila három 1267 előtti keltezését és egy 1267. évi dátumot viselő oklevelet tekint perdöntőnek, míg az említett dokumentumok keletének megbízhatósága ellen felhozott érveimet erőtlennek véli.⁶ Közülük az első, Erzsébet ifjabb királyné egy 1282. évi átírásban fennmaradt, 1265-re datált oklevele, amely már említi a belháború eseményeit.⁷ Valóban nem szükségszerű – ebben Zsoldos Attilának igaza van –, hogy az említett oklevelet pusztán azon az alapon hibás keletűnek minősítsük, hogy a vele együtt ártírt, közel azonos tartalmú, ugyancsak 1265-ös keltezésű ifjabb királyi oklevelet bizonyíthatóan nem 1265-ben állították ki. Bírálómnak abban is igaza van, hogy a második, 1267 februárjára keltezett, 14. századi átírásból ismert diploma dátuma sem feltétlenül hibás, még annak ellenére sem, hogy a ma ismert szöveg IV. Bélát már elhunytként szerepelteti.⁸ (Ez az az oklevél, amely a belháborúban még országbíróként részt vevő Kemény fia Lőrincet már nádornak nevezi, s így elvileg kizárja, hogy a konfliktusra 1267-ben került volna sor, miközben egy másik, eddig kommentár nélkül maradt következtetés is adódna belőle, tudniillik az, hogy az öreg király 1267 elején hosszú hónapokra megfosztotta minden országos méltóságától hű nádorát, az év második felében szlavón bánként visszatérő Kőszegi Henriket.) Az isaszegi csatát és a kunok visszatérítésére indított katonai vállalkozást említő 1266. évi dátumot viselő oklevél megítélésében sem feltétlenül döntő a *dux Cumanorum* cím hiánya, amely az ifjabb király 1267. évi kiadványainak sajátja.⁹

Zsoldos Attila egy negyedik, 1265. évi oklevelet is a hagyományos keltezés kétségbevonhatatlan bizonyítékának tekint, ám a dokumentum nem említi a belháború egyetlen más forrásból is ismert eseményét sem, ráadásul – más jelentéktelenebb érdemekkel szemben – még a döntő ütközetben bizonyosan részt vevő oklevélnyerő, Rátót nembeli Domokos fia István isaszegi vitézkedését is elhallgatja.¹⁰ Valójában az oklevél egész *narratiója* eltér az isaszegi csatáról és előzményeiről megemlékező oklevelek szigorúan

⁵ Bécs melletti birtokaik közé tartozott a Duna-parti Nussdorf és városfalon kívüli Zeismannsbrunn (a mai belváros Sankt Ulrich nevű negyede). *Otto Brunner: Die Wiener Bürgerum in Jans Enikels Fürstenbuch. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 58. (1950) 557.

⁶ *Zsoldos Attila: Néhány kritikai megjegyzés* i. m. 1336–1340.

⁷ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) VI/2. 391–392.

⁸ Árpádkori új okmánytár I–XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) III. 172.

⁹ CD IV/3. 347. – Még egy 1266-os dátumot viselő példa ismert, egy 1273. évi átírásban fennmaradt, június 23-án kelt diploma, amely valószínűleg ugyancsak 1267-ben kelt. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I–IV. Ed. Ferdinandus Knauz et alii. Strigonii 1874–1999. I. 536.

¹⁰ ÁÚO XI. 545., CD IV/3. 347.

isméltlódó retorikájától, így csak akkor próbálkozhatnánk meg azzal, hogy beillesztjük az öreg király vereségével végződő háború hadi krónikájába, ha azzal az előfeltételezéssel élünk, hogy oda kell tartoznia – szükségszerűségről azonban szó sincs. Továbbra is úgy gondolom, hogy e negyedik oklevél egy korábbi konfliktus lenyomata; azt olvassuk ugyanis benne, hogy István táborát akkor hagyták el bárói, amikor hadjáratot vezetett apja ellen, azaz ő volt a kezdeményező fél (*in expeditione paulo ante habita contra karissimum patrem nostrum*). A beháború során az ifjabb király csak a feketehalomi kitörés után ragadta magához a kezdeményezést, ekkor azonban már aligha volt okuk elhagyni őt azoknak, akik még a feketehalomi ostrom legsötétebb óráiban is kitartottak mellette.

Meglehet, az okleveleket érintő kifogásaim némelyike valóban erőltetettnek tűnik, ám efféle korlátozott meggyőző erővel bíró elemeket ott is felfedezhetünk, ahol Zsoldos Attila a koronatanúk másik csoportja, az évkönyvek hitele ellen érvel. Bírálom szerint ugyanis a tartalmi és filológiai kapcsolatot teljességgel nélkülöző osztrák és magyar évkönyvek – ha ugyan megbízhatóak egyáltalán – csak látszatra függetlenek egymástól;¹¹ ha a kérdéses hitelűnek beállított magyar évkönyvben a beháború 1267. évi keletzése nem másolói hiba vagy más félreértés eredménye, akkor az osztrák és magyar *annales*eknek – a végtelenben találkozó párhuzamosok módjára – mégiscsak valamiféle kapcsolatban kellene állniuk egymással. E feltételezést egyedül az alapozza meg, hogy a fent már emlegetett három oklevél ellentmond az évkönyvek által fenntartott dátumnak. Mielőtt rátérnénk arra a módszertani tanulságokat ígérő kérdésre, hogy okleveleink megbízhatósága esetünkben valóban felülmúlja-e az elbeszélő forrásokét, vessünk egy közelebbi pillantást a sokat emlegetett osztrák évkönyvekre, különös tekintettel a szóban forgó kútfők kódexeiben tapasztalható rendkívül tanulságos jelenségekre.

Mindenekelőtt azzal az évkönyvvel kell kezdenünk, amelyet Wilhelm Wattenbach a *Klosterneuburgi évkönyv negyedik folytatásának* nevezett el (*Continuatio Claustroneoburgensis IV*, 1267–1279).¹² A forrást fenntartó 13. századi kódexnek (Bécs, ÖNB cod. ser. nov. 4189.) Klosterneuburghoz csak annyi köze van, hogy a Duna-parti Ágoston-rendi monostor könyvtárában maradt fenn; egyedüli tartalma, egy Kr. u. 218-tól 1348-ig terjedő évkönyv, elsősorban a ciszterci Heiligenkreuzhoz köthető. Bizonyos bejegyzések arra utalnak, hogy a kódexet egy ideig a ciszterci monostor közelében található kleinmariazelli apátságban használták, mielőtt a 14. század első felében Klosterneuburgban új otthonra talált volna. Az évkönyvet 1265-ig egyetlen kéz másolta, itt a más kódexek által is fenntartott *Heiligenkreuzi évkönyv* (*Continuatio Sancrucensis I–II*, 1225–1266) olvasható.¹³ Szempontunkból most az a legfontosabb, hogy az 1266 és 1269 közötti időszak-

¹¹ *Zsoldos Attila*: Néhány kritikai megjegyzés i. m. 1335–1336.

¹² Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. (a továbbiakban: MGH SS) IX. Hannoverae 1851. 647–648.

¹³ A kéziratról lásd *Ernst Klebel*: Die Fassungen und Handschriften der österreichischen Annalistik. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich NF 21. (1928) 56–57.

ban évente más és más kezek jegyezték be a híradásokat a kéziratba, s e folyamatosság a következő években sem szűnik meg: 1270-ben minden egyes mondat eltérő írnokoktól származik, a további kézváltások pedig 1271-ben, 1275-ben, majd 1279-ben mutathatók ki. Mindebből nem következik kevesebb, mint hogy az 1267. évi évkönyvbejegyzés, amely Guido pápai legátus bécsi tartózkodásáról és Heinrich Preussel haláláról ad hírt, a lejegyzett eseményekkel teljesen egykorú, eredetiben fennmaradt híradás (f. 68^r).¹⁴

Ez azonban még nem minden. Mivel az osztrák évkönyvek hitelét elutasító Pauler Gyula csak a *Continuatio Claustro-neoburgensis IV.* és Heiligenkreuzi Gutolf *Historia annorum 1264–1279* néven ismert munkájának megbízhatóságát vonta kétségbe, így sajnos nekem is elsiklott a figyelmem afelett, hogy egy másik 13. századi osztrák történeti mű, a Wattenbach által *Continuatio Vindobonensis* néven kiadott *Bécsi évkönyv* ugyancsak önálló híradásokkal szolgál az 1267. évi beháborúról és Preussel haláláról.¹⁵ A bejegyzés egy bécsi provenienciájú 13. századi kódexben (Bécs, ÖNB cod. 352.) maradt fenn, amelynek heiligenkreuzi eredetű törzsanyaga 1266-ig megegyezik a *Continuatio Claustro-neoburgensis IV.* kéziratáéval.¹⁶ Az első kéz azután búcsúzik, hogy teljes terjedelmében közölte a Bécsben tartózkodó Guido pápai legátus 1267. évi májusi zsinati határozatait. A második írnok ugyancsak 1267-re vonatkozó bejegyzésekkel folytatja, így megtudjuk, hogy Bécsben október 29-én földrengés volt és elhunyt III. Ottó brandenburgi őgróf. Ezután értesülünk az erdélyi származású Gerhard bécsi plébános 1267. évi alapítványairól, és végül az is kiderül, hogy a IV. Béla és István ifjabb király közt kitört beháborúban elesett a nevezetes osztrák lovag, Heinrich Preussel (52^{r-v}). A harmadik kéz 1268 és 1273 között működött, majd egy negyedik írnok utólagos kiegészítésekkel látta el az említett hat esztendő termését, az ezt követő híradásokat pedig hét további kéz rögzítette egészen 1302-ig. Nem lehet tehát kétségünk afelől, hogy a bécsi kódex 1267. évi híradása ugyancsak egykorú az elbeszelt eseménnyel, ráadásul szövegezése és a társaságában fennmaradt egyéb hírek is függetlenek a *Continuatio Claustro-neoburgensis IV.* tudósításától.

Előttünk áll tehát két bécsi vagy Bécs környéki évkönyv, amelyeket kétségkívül párhuzamosan vezettek az 1267. évi eseményekkel, mégpedig egymástól teljesen függetlenül. Míg az első kódex – talán kleinmariazelli – írnoka Preussel szenzációszámba menő végzetéből István ifjabb király sajátkezü közreműködését és az árulást emelte ki, a második kézirat Heinrich halálának kontextusát, IV. Béla és fia beháborúját említi meg. A *Somogyvári formuláskönyv első évkönyvével* együtt tehát már három független *annales*

¹⁴ Ezek után érthetetlen, hogy forrástani kézikönyvében Lhotsky miért hagyja figyelmen kívül Klebel aprólékos vizsgálaton alapuló megállapítását, amely szerint a beháborúról ugyancsak önálló híreket fenntartó Heiligenkreuzi Gutolf 1267 és 1274 közötti híradásai zömében a *Continuatio Claustro-neoburgensis IV.*-ből származnak. *Bácsatyai Dániel*: IV. Béla és István i. m. 1055. A kézirat online megtekinthető: <https://bit.ly/3nvJach>, letöltés 2020. okt. 10.

¹⁵ MGH SS IX. 703.

¹⁶ *Klebel, E.*: Die Fassungen i. m. 57–59. A kézirat online megtekinthető: <https://bit.ly/36NHGJh>, letöltés 2020. okt. 10.

utal a belháborúra az 1267. esztendő alatt, amelyek közül kettő eredeti formában is rendelkezésünkre áll.

Az osztrák évkönyvekben szereplő dátum rejtélyét Zsoldos Attila korábban a következő feltételezéssel próbálta meg feloldani: az 1264–1265. évi belháború eseményeit azért az 1267. év alatt foglalták össze, mert ekkor – vitapartnerem szerint – IV. Béla újabb háborúra készült legidősebb fia ellen.¹⁷ Az állítólagos előkészületekből végül nem kerekedett fegyveres konfliktus, ami komoly akadályt gördít az elé, hogy a *Continuatio Claustroneoburgensis IV.* Preussel halálára vonatkozó lényegre törő állítását egy 1264–1265 telére és egy 1267-re vonatkozó eseménysor összefoglalásának tekintsük – joggal várhatnánk ugyanis, hogy az összefoglaló híradásba jusson valami az 1267. évi eseményekből is. Rádásul ha meg is engednénk, hogy egyetlen évkönyv esetében esetleg előfordulhatott efféle tömörítés, az már több mint valószínűtlen, hogy három évkönyvíró is ugyanezt a megoldást válassza, következetesen kerülve, hogy bármit is lejegyezzenek a valóban 1267-hez tartozó történésekből.

A bécsi évkönyvírók motivációja aligha kétséges: elsősorban földijük, Heinrich Preussel nem éppen mindennapi halálát kívánták megörökíteni, a magyarországi események csakis ebből a szempontból bírtak számukra jelentőséggel. A hírek közvetítésében bizonyára részt vettek a Gundakar lovaghoz hasonló alsó-ausztriai *ministerialisok* is, nehezen hihető azonban Zsoldos Attila újonnan megfogalmazott hipotézise, miszerint Preussel halálát azért jegyezték volna fel két évvel később, mivel – részint Gundakar von Hassbach, részint talán más osztrák lovagok előkészületei nyomán – ekkor kapott lábra Bécsben a magyar uralkodó és az ifjabb király már két éve lezárult belháborújának híre.¹⁸ A két egykorú Bécs környéki évkönyv ismeretében, amelyek egymástól függetlenül adnak hírt Heinrich Preussel haláláról, majd ennek ürügyén a belháborúról, a fenti feltételezésre nincs mód.

Az elbeszélő források hitelének kérdésénél maradván röviden szólnom kell a *Somogyvári formuláskönyv első évkönyvének* 13. századi híreiről is, amelyeket Zsoldos Attila nem tart megbízható értesüléseknek. Az évkönyv említett része 19 évhez 20 híradást hoz, amelyből 15 ellenőrizhetően helyes, egy bejegyzésnek egyelőre nincs megfejtése, és van két 1242. alá összecsiszított híradás, amelyek kétségtelenül 1246-hoz, illetve az évtized utolsó éveinek valamelyikéhez tartoznak. Marad tehát két kérdőjeles híradás, IV. Béla születésének 1209. évi dátuma és az 1267. évi tudósítás, amely szerint az öreg király az ország határára üzte legidősebb fiát, István ifjabb királyt.¹⁹ Zsoldos Attila arra hívja fel a figyelmet, hogy az 1209. esztendő nem lehet helyes, hiszen egy datálatlan – alighanem 1223 késő őszén – írt levelükben a magyar egyháznagyok arról tudósították a pápát, hogy az ifjú Béla már több mint két éve férjként él együtt feleségével, Laszkarisz Máriával, ami

¹⁷ *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszála az 1260-as években. Bp. 2007. 109–111.

¹⁸ *Uő*: Néhány kritikai megjegyzés i. m. 1343.

¹⁹ *Bácsatyai Dániel*: A Somogyvári formuláskönyv i. m. 48–52. A szóban forgó szakasz forrásértékéről uo. 16–22.

arról tanúskodik, hogy legkésőbb 1221-ben elérte a házasságkötéshez előírt tizennégy éves kort.²⁰ Bár vitapartnerem szerint „senki által nem vitatott hitelességű forrásról” van szó, azért mégis érdemes megjegyezni, hogy egy évvel korábban, valamikor az 1222. május 28. előtti hetekben Béla herceg arról tájékoztatta III. Honorius pápát, hogy „most, mikor férfikorba jutott”, a Máriával kötött eljegyzést fel kívánja bontani.²¹ Ha ennek a forrásnak kell hinnünk, akkor IV. Béla valamikor 1222 tavaszán érte el a házasságkötéshez szükséges kort, ám ekkor még nem került sor esküvőre; születése ebben az esetben tehát 1208-ra lenne tehető. Az persze mérlegelés kérdése, hogy melyik levél tudósítását részesítjük előnyben, a vitapartnerem által sugallt egyértelműségről azonban szó sincs. Kétségtelen mindenesetre, hogy az évkönyvben 1208 helyett továbbra is 1209 szerepel. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az évkönyvbejegyzés nem lehet egykorú feljegyzés; az esztergomi ferences közösség, amely a 13. század első évtizedében még nem létezett, minden bizonnyal a IV. Béla királlyal ápolt különleges kapcsolatnak köszönhetően vezette be az uralkodó születési évét az évkönyvbe, s a hiba talán a kiegészítés utólagos voltának tudható be. Akárhogy is, a *Somogyvári formuláskönyv első évkönyvének* 13. századi híradásai legkevesebb háromnegyedrész bizonyosan helytállóak, a század második feléből származó kilenc hírből pedig nyolc teljes mértékben megbízható, így aztán továbbra is van okunk arra, hogy a kilencediket, az 1267-re vonatkozót is annak tartsuk.

Három független (vagy függetlennek látszó) évkönyvbejegyzés áll tehát szemben három korántsem teljesen makulátlan, ám talán mégis megbízható (vagy legalábbis annak tűnő) oklevéllel. Mi ilyenkor a teendő? Zsoldos Attila arra utal, hogy a módszertani megfontolások mellett szólnak, hogy a három oklevél tanúságát részesítsük előnyben,²² s talán igazat is adhatnék neki, ha azok csupán egyetlen vagy akár több, ám egymástól bizonyíthatóan függő elbeszélő forrással állnának ellentmondásban. Ha fellapozzuk Karácsonyi János vagy Szentpétery Imre kritikai jegyzékeit, egymást érik a hamis és hibás datálású oklevelek; azokat az eseteket azonban, ahol a jelenlegihez hasonlóan több megbízható, független (nek látszó) és ráadásul eredeti formában fennmaradt évkönyvbejegyzés feszül a diplomatikai források ellen, a példák elenyésző száma miatt nehéz lenne számba venni. Azt a Zsoldos Attila által módszertani axiómának tekintett tételt, miszerint az oklevelek értéke minden esetben felülmúlja az elbeszélő forrásokét, csak akkor tekinthetnénk érvényesnek, ha sikerülne olyan kézenfekvő magyarázatot találni az évkönyvekben olvasható vélelmezett tévedésre, amely valószínűbb annál a lehetőségnél,

²⁰ *Zsoldos Attila*: Néhány kritikai megjegyzés i. m. 1333–1334.; *Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia I–II*. Szerk. Augustinus Theiner. Romae 1859–1860. (a továbbiakban: VMHH) I. 42.

²¹ *Nunc vero dictus, licet in etate tenella cum puella eadem sponsalia contraxisset, cum ad pubertatem pervenerit, matrimonio contradicit, humiliter postulando, ut sibi tribuamus licentiam ab huiusmodi sponsalibus recedendi [...]*. VMHH I. 33.

²² *Zsoldos Attila*: Néhány kritikai megjegyzés i. m. 1334–1335.

hogy három oklevél datálásába egyszerűen hiba csúszott. Amíg ez a magyarázat hiányzik, addig a fenti tétel sem alkalmazható automatikusan. Meggyőződésem, hogy a helyes eljárás az, ha a mérleg serpenyőiben legalábbis két egyenlő súlyú körülményt látunk, ami feljogosít arra, hogy más szempontokat is figyelembe vegyünk a datáláskor. Mint emlékezhetünk, a legfontosabb efféle tényezők a belháborúban szerzett érdemek hiánya Miskolc nembeli Panyit 1265. évi birtokadományában, majd azok felbukkanása egy 1268. évi adománylevélben;²³ az a tény, hogy az ifjabb király kancelláriáján csak 1267-től kezdték tömegével kiállítani a belháborúban szerzett érdemeket elismerő okleveleket, köztük egy 1268-ban kelt diplomát, amely a közelmúlt eseményeként (*nupernus conflictus*) emlékezik meg az isaszegi csatáról;²⁴ továbbá az a rejtély, hogy az 1265-ben állítólagosan totális győzelmet arató István miért kényszerült mégis területi engedményekre apjával szemben.²⁵ A bizonyítékok sorát gyarapítja, hogy Gundakar von Hassbach lovag 1267-ben kétségtelenül arra készült, hogy részt vegyen egy magyarországi háborúban; ez utóbbit azonban Zsoldos Attila azzal az általa feltételezett füstbe ment tervvel köti össze, amelyet IV. Béla az ifjabb király megtámadása érdekében szőtt 1267 nyarán.²⁶ Mivel a vitapartnerem által felhozott egyetlen pozitív bizonyíték a tervek létezését illetően egy olyan datálatlan oklevél, amely valószínűleg nem az említett esztendőben kelt,²⁷ így most Gundakar lovag léphetne elő IV. Béla háborús szándékainak egyedüli bizonyosságául; számomra azonban egyszerűbb és kézenfekvőbb megoldásnak tűnik Gundakar szereplését a többi osztrák *ministerialis* isaszegi részvételéhez kapcsolni.

Végül ki kell térnem Zsoldos Attila kritikai megjegyzéseinek második részére, amelyben bírálóm eljátszik a gondolattal: mi történik, ha az évkönyvek hitele mégiscsak előrébb való az oklevelekénél. A bírálat immár tehát nem a források megítélését, hanem a forrásokon felépülő történeti rekonstrukciót érinti. Itt mindenenk előtt egy félreértésre szeretném felhívni a figyelmet: sehol sem állítottam, hogy a belháborút lezáró békét 1267 koraószén kötötték volna.²⁸ Ezzel szemben azt regisztráltam csupán – a szakirodalom korábbi megállapításaira hivatkozva –, hogy a szerviensek esztergomi gyűlésének *terminus ante quem* – amely egyben a békekötés felső időhatára is – 1267. szeptember 7-e,

²³ Uo. 1061–1063.

²⁴ Uo. 1062.

²⁵ Uo. 1058–1059. További körülményként vettem számba azt aényt is, hogy az ifjabb király *intitulatiójából* éppen 1267-ben tűnik el a *dux Cumanorum* cím, amit a kunok István elleni, a belháború előestéjén bekövetkező lázadásával kapcsoltam össze. Továbbra is úgy gondolom, hogy aligha lehetett más alkalom az évtizedben, amely a kunokat elidegenítette volna az ifjabb királytól, jogos azonban Zsoldos Attila észrevétele, amely szerint az ifjabb király vélhetően nem mondhatott le a cím használatáról pusztán azért, mert kunjai elhagyták. *Zsoldos Attila: Néhány kritikai megjegyzés* i. m. 1342–1343.

²⁶ Uo. 1343.

²⁷ *Szöcs Tibor: Damus pro memoria-oklevelek. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 54.)* Bp. 2017. 52–53. Vö. *Zsoldos Attila: Családi ügy* i. m. 109–110.

²⁸ Vö. *Zsoldos Attila: Néhány kritikai megjegyzés* i. m. 1341.

hiszen egy e napon kelt oklevél már idéz a gyűlésen elfogadott dekrétum szövegéből.²⁹ Ezután kísérletet tettem a felső időhatár lejjebb szorítására: mivel az esztergomi gyűlést a kunok elleni, június 3-a körül már zajló hadjárat előkészületeivel hoztam összefüggésbe, ezért a békekötés *terminus ante quem*ének természetesen az utóbbi dátumot tekintem, és így aztán azt sem tartom kétségesnek, hogy a belháború során fogságba ejtett Kemény fia Lőrinc és Ákos nembeli Ernye rabsága ekkorra már véget ért. Bár nem egészen értem, miért zárná ki, hogy a belháború 1267. első felében történt volna, mégis fontos az az 1267. június 2-án Zágrábban meghosszabbított fegyverszüneti szerződés, amely Ernye bán és Dietrich gurki püspök közt jött létre.³⁰ Akár személyesen, akár megbízottjai útján képviseltette magát IV. Béla hű bárója Zágrábban, az semmi esetre sem zárható ki, hogy a határmenti magánháború első, június 5-ig tartó felfüggesztése a magyarországi belháborúval áll kapcsolatban; a II. Ottokár és III. Ulrich karintiai herceg pártján álló Dietrich püspök³¹ talán a cseh király közbenjárására állapodott meg a magyar főúrral, aki az év első felében úgy vezethetett hadat az ifjabb király ellen, hogy jóideig nem kellett határszéli birtokai további pusztulásától tartania.

Találóbbs Zsoldos Attila azon kritikája, amely arra az ötletemre vonatkozik, miszerint apa és fia az Esztergom melletti Szűz Mária-szigeten kötötték meg a belháborút lezáró békét.³² A sziget ugyanis valóban nem a két országrész határán feküdt, s így ténylegesen nem volt alkalmas a találkozás lebonyolítására. Az is igaz azonban, hogy a rendelkezésre álló információk alapján alig-alig rekonstruálható, hogy mikor és hogyan jött létre az apa és fia közötti béke. Lehetséges, hogy Jans von Wiennek kell hinnünk, s az ifjabb király valóban átkelt seregével a Duna jobb partjára, hogy bevonuljon az uralkodói székhelyre, Budára.³³ Logikus lépés lett volna, hiszen máskülönben aligha tudta volna leszakítani az ölébe hullott győzelem gyümölcseit. Nem tudjuk, hogy az öreg király hol tartózkodott ekkoriban, az a tény azonban, hogy május 8-án Füzitőn keltezte egyik oklevelét,³⁴ felveti azt a lehetőséget, hogy valahol a Duna felsőbb szakaszán várta a fia ellen indított hadjárat egyre borúsabb híreit, ami éppenséggel nem mond ellent egy esztergomi békekötés lehetőségének. A megbékélés helyszínénél azonban fontosabb számunkra az esztergomi gyűlés, amelyről némileg többet mondhatunk. Zsoldos Attila korábban helyesen állapította meg, hogy IV. Béla országrészének szerviensei csakis valamiféle mozgósítás eredményeképpen gyűlhetek össze Esztergomban; márpedig erre csak azoknak volt módja, akik az isaszegi csatában való részvételt megtagadó Roland bán vezénylete alatt álltak.

²⁹ *Bácsatyai Dániel*: IV. Béla és István i. m. 1073.

³⁰ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV. Collegit et digessit T[adija] Smičiklas. Zagrabiae 1904–1934. (a továbbiakban: CDCr) V. 431–432.*

³¹ *Jakob Obersteiner*: Die Bischöfe von Gurk. 1072–1822. Klagenfurt 1969. 100–101.

³² *Zsoldos Attila*: Néhány kritikai megjegyzés i. m. 1342.

³³ *Weltchronik* 595.

³⁴ *Hazai okmánytár I–VIII. Kiadja Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. VI. 145–146.*

Számomra az tűnik a leglogikusabb lehetőségnek, hogy az uralkodó Esztergomban találkozott régi, ám hűtlennek bizonyult bárójával, akinek sértetlenségét az öreg királlyal elégedetlen, érintetlen katonai erő szavatolta. Meglehet, hogy az ifjabb király is a közelben tartózkodott haderejével, és a békekötésre is ekkortájt került sor. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a kunok távozása azonnali cselekvést követelt; bizonyára e szükséghelyzet is hozzájárult ahhoz, hogy IV. Béla szerviensei az uralkodóra tudták kényszeríteni követeléseiket, hogy aztán uruk parancsára Roland bán vezetésével mielőbb csatlakozzanak a kunok kivonulásának megakadályozása érdekében indított akcióhoz.

A belháborút követő békekötés helyszínét illető jogos kritikán kívül Zsoldos Attila kritikai megjegyzései, úgy vélem, nem kezdik ki rekonstrukciós kísérletem koherenciáját. Egy korábban figyelmen kívül hagyott körülmény alapján azonban az isaszegi csata időpontjára vonatkozó ismeretek tovább finomíthatóak. Ha Roland bán valóban az ütközetből közel sértetlenül elvonuló királyi sereg élén indult a kunok üldözésére, akkor lehetetlen, hogy az összecsapásra április 11-e előtt került volna sor, hiszen ebben az esetben a szlavón bánnak Isaszeg és Esztergom között még Zággrábban is el kellett volna jutnia, ahol április 11-én és 12-én okleveleket adott ki.³⁵ Mivel ez a forgatókönyv okkal tartható hihetetlennek, ezért a döntő ütközetet egy április 12-e utáni időpontra kell tennünk. Mindez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a belháború is április 12-e után tört volna ki; a Szlavóniában tartózkodó Roland bán alighanem csak azután kapott parancsot, hogy csatlakozzon az ifjabb király elleni harchoz, miután az ország közepe felé vonuló István győzelmeinek híre elért IV. Béla udvarába. Ilyenformán a belháború legelőbb 1267 elején vehette kezdetét, és az ismert hadi események java része már a január és április 11-e közötti bő három hónapban megtörténhetett; magára a döntő ütközetre, az isaszegi csatára azonban csak április 12-e és június 3-a között kerülhetett sor, ám nyilvánvalóan jó néhány héttel az utóbbi dátum előtt, amikor már javában zajlott a kunok visszatérítése érdekében indított hadjárat.

³⁵ CDCr V. 428–429., 429–430.

